

rûlmüştür. 7. *Kifâyetü'l-müntehî*. Müellif, *Bidâyetü'l-mübtedî*'ye şerh olarak başladığı bu eserin yaklaşık seksen cüzülük bir hacme ulaşması ve çok dağınık olması sebebiyle okuyucuyu bıktıracağından endişe ederek çalışmasını tamamlamaktan vazgeçmiş ve daha kısa bir şerh olan *el-Hidâye*'yi kaleme almıştır. Merginânî, *el-Hidâye*'de ayrıntısına giremediği bazı meseleler için bu şerhe atıfta bulunur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Âşir Efendi, nr. 129; İzmir, nr. 166; Yazma Bağışlar, nr. 3546) bu adla kayıtlı olan eserin gerçekte *el-Hidâye* olduğu tesbit edilmiştir. Kaynaklarda Merginânî'nin *el-Mezîd fî fûrû'î'l-Hanefiyye*, *Müntekâ'l-merfû'*, *Neşrû'l-mezheb* ve *Şerhu'l-Câmi's*'i-*kebîr* isimli kitaplarının olduğu da belirtilmektedir.

Bazı yeni araştırmalarda Merginânî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Nâfiz Paşa, nr. 302) *Muhtârû'l-fetâvâ* adında bir eserinin bulunduğu söylenmekteyse de (Kavakcı, s. 134) söz konusu eser ona ait olmayıp Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî'nin *el-Muhtâr li'l-fetvâ* isimli kitabıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, I, 1-11; II, 27; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 101; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 232; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, II, 627-629; İbn Kut-luboğa, *Tâcü't-terâcim fî men şannefe mine'l-Hanefiyye* (nşr. İbrâhîm Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 148; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 263-266; a.mlf., *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Ahmed Neyle), Musul, ts., s. 9, 101; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 141-144; M. Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul 1333, I, 59, 245; Brockelmann, *GAL*, I, 466-469; *Suppl.*, I, 644-649; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 73; Yusuf Ziya Kavakcı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvâra' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, s. 131-135; J. Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Mehmet Dağ – Abdülkadir Şener), Ankara 1977, s. 289; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, ts. (İrfan Yayınevi), s. 135; Ali Rıza Karabulut, *Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki Türkçe-Farsça-Arapça Yazmalar Kataloğu*, Kayseri 1982, s. 270; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 45-47, 55, 57-58, 63, 64, 68; Y. Meron, "The Development of Legal Thought in Hanafi Texts", *St.I.*, XXX (1969), s. 92-93; a.mlf., "Marghinânî, His Method and His Legacy", *Islamic Law and Society*, IX/3, Leiden 2002, s. 410-416; Hüseyin Kayapınar, "Merginânî ve Eseri Hidâye", *Diyanet Dergisi*, XXII/2, Ankara 1986, s. 36-41; Rahmî Yaran, "Hidâye Tercümeleri", *MÜİFD*, sy. 16-17 (1998-99), s. 174-193; Murtaza Köse, "Ferganali Bir Hukukçu Merginani ve Hidaye Adli Eseri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 17, Erzurum 2001, s. 345-363; Heffening, "Merginânî", *IA*, VII, 761-762; Murtazâ Dihkân, "Burhânüddîn Buhârî Merginânî", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1376, III, 282-283.

FERHAT KOCA

MERHABA

(مرحبا)

Bolluk, rahatlık, huzur
ve âfiyet temennisi içeren
bir selâmlama sözü.

Sözlükte "genişlik, bolluk" anlamına gelen **ruh** kökünden masdar olup mecazi olarak "rahatlık, ferahlık, huzur" mânâsında da kullanılmaktadır. Lugat kitaplarında merhaba sözünün bir kimsenin misafiri karşılarken, "Buyur, evimiz senin için geniş ve rahat bir yer olacak, burada dostluk bulacaksın, kendini rahat hisset" anlamında bir selâmlama tabiri olduğu, ayrıca, "Allah sana bolluk ve rahatlık, huzur ve âfiyet versin" mânâsında dua olarak da kullanıldığı belirtilmektedir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "rḥb" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "rḥb" md.). İbn Hacer el-Askalânî'nin kaydettiğine göre Ebû Hilâl el-Askerî, merhaba şeklindeki selâmlamayı ilk kullanan kişinin milâdî VI. yüzyılda yaşamış olan Himyerî hükümdar ailesinden Seyf b. Züyezen olduğunu belirtmiştir (*Fethu'l-bârî*, I, 215).

Merhaba sözü Kur'an-ı Kerim'de Sâd sûresinin 59 ve 60. âyetlerinde, inkârcı ve saptırıcı önderlerle onların peşinden giden kitlelerin âhiretteki yargılanmaları sırasında aralarında geçecek çekişmeler ve karşılıklı suçlamalar anlatılırken geçmekte, burada önderlerin kendilerine tâbi olanlar aleyhinde "İâ-merhaben bihim" diyerek beddua edecekleri, yönetilenlerin ise kendilerini bu duruma düşürenlerin önderleri olduğunu söyleyerek onlara aynı beddua ile karşılık verecekleri bildirilmektedir. Bu âyetlerde merhaba tabirinin geçtiği ifadeler tefsirlerde "Cehennemde yerleri dar olsun, rahat yüzü görmesinler, rezil rûsvâ olsunlar" diye açıklanmaktadır (meselâ bk. Taberî, XXIII, 179-180; Şevkânî, IV, 506; M. Tâhîr b. Âşûr, XXIII, 287-290).

Hadislerde de merhaba sözü sıkça geçmektedir. Hz. Peygamber'in, kızı Fâtıma'yı, amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmühânî'yi, müslüman olmak için huzuruna gelen Ebû Cehil'in oğlu İkrime'yi, diğer sahâbîleri, çeşitli ziyaretçilerini, yabancı heyetleri merhaba diyerek karşıladığına dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır (meselâ bk. *Müsned*, III, 139, 216, 425; VI, 282, 341; Buhârî, "İmân", 40, "İlim", 25, "Şalât", 4, "Menâkıb", 25, "Edeb", 97; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 98, 99). Resûlullah

Ammâr b. Yâsir'i, "Merhaba, iyi olan ve iyiliğiyle tanınan kişi!" diyerek selâmlamış (*Müsned*, I, 126, 130), peygamber olmadan önceki dönemde kendisiyle ticaret ortaklığı yapan Sâib b. Ebû's-Sâib'e de, "Merhaba kardeşim ve ortağım, dürüstlükten sapmayan, eğilip bükülmeyen kişi!" şeklinde iltifatta bulunmuştur (*Müsned*, III, 425; İbn Mâce, "Ticârât", 63). Sâlih kişiler vefat ettiğinde mânevî âleme yükseltilen ruhlarının, "Merhaba, güzel ve temiz bedenden gelen güzel ve temiz ruh! Övülmüş olarak gir; müjdeler olsun sana!" sözleriyle karşılanacağı, kötülerin ruhları bedenlerinden ayrıldığında onlara da, "Çık git buradan ey kirli bedenden gelen kirli ruh! Sana merhaba yok" (rahat yüzü görmeyeceksin) denileceği bildirilir (*Müsned*, II, 364; VI, 140; İbn Mâce, "Zühd", 31). Özellikle mi'rac olayını ayrıntılarıyla anlatan hadiste, Resûlullah'ın Cebrâil ile birlikte dünya semasından başlamak üzere yedi kat semanın her birine ulaştığında merhaba sözüyle karşılandığı; birinci semadaki Âdem, ikinci semadaki İsa ve Yahya ile diğer sema katlarındaki Yûsuf, İdris, Hârûn, Mûsâ ve İbrâhîm peygamberlerin kendisini, "Bir kardeş ve peygamber olarak merhaba sana!" sözüyle selâmladıkları bildirilmektedir (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; Nesâî, "Şalât", 1). Bu hadisler dolayısıyla müslümanların birbirini merhaba diyerek selâmlamaları sünnet kabul edilmiş ve bu sözle merhabalaşma, "selâmün aleyküm" (es-selâmü aleyküm) ifadesiyle birlikte İslâm toplumlarında en sık kullanılan selâmlaşma şekli olarak bir gelenek halini almıştır (bk. SELÂM).

Muhtemelen mi'raca dair hadisten esinlenerek bilhassa İslâmî Türk edebiyatında na'atlar, mevlidler, mi'râciyyeler ve tevşihlerde Hz. Peygamber'e tâzim olarak merhaba sözünün sıkça tekrarlandığı görülür. Bunların en güzel örneklerinden biri, Süleyman Çelebi'nin asıl ismi *Ve-siletü'n-necât* olan *Mevlid*'indeki "Merhaba" bahridir. Ayrıca bazı ramazan ilâhilerinin, "Merhabâ yâ merhabâ yâ merhabâ", "Merhabâ merhabâ şeh-i ramazan merhabâ" şeklindeki mısralarla bezenmiş olması örneğinde görüldüğü gibi merhaba sözü önemli gün ve gecelerin kutlanmasında da tâzim ifadesi olarak kullanılmıştır. Ebû Hilâl el-Askerî, *Divânü'l-me'ânî* adlı eserinde Arap edebiyatında merhaba tabirinin kullanıldığı edebî metinlerden bazı örnekler vermektedir (II, 219-222).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "rḥb" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "rḥb" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "rḥb" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rḥb" md.; *Müsned*, I, 126, 130; II, 364; III, 139, 216, 425; VI, 140, 282, 341; Buhârî, "İmân", 40, "İlim", 25, "Şalât", 1, 4, "Bed'ü'l-ḥalk", 6, "Enbiyâ", 5, 22, 41, "Menâkıb", 25, "Edeb", 97; Müslim, "İmân", 263, 264, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 98, 99; İbn Mâce, "Muḥaddime", 11, 22, "Ticârât", 63, "Zühd", 31; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56, "Libâs", 5, "İstizân", 34; Nesâî, "Şalât", 1, "Nikâh", 12; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 179-180; Ebû Hilâl el-Askerî, *Divânü'l-me'ânî* (nşr. Hüsameddin el-Kudsî), Kahire 1352/1933, II, 219-222; Süleyman Çelebi, *Vesiletü'n-necât: Mevlid* (haz. Ahmed Ateş), Ankara 1954, neşreden giriş, s. 66-81; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), I, 214-215; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1412/1991, IV, 506; M. Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunis 1984, XXIII, 287-290.

MUSTAFA ÇAĞRICI

MERHMET

(المرحمة)

Sözlükte "acımak, şefkat göstermek" anlamında masdar, "acıma duygusu, bu duygunun etkisiyle yapılan iyilik, lutuf" anlamında isim olarak kullanılan **merhamet** ve aynı mânadaki **rahmet** kelimeleri öncelikle Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lutuf ve ihsanlarını ifade etmekte, bunun yanında insanlarda bulunan, onları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevkeden acıma duygusunu belirtmektedir. İslâmî kaynaklarda merhamet kavramı genellikle rahmet kelimesiyle ifade edilir. Ancak Türkçe'de merhamet hem Allah'a hem insanlara, rahmet ise özellikle Allah'a nisbet edilerek kullanılır. Kaynaklarda Allah'ın rahmân ve rahîm isimleri açıklanırken evrendeki bütün oluşlar gibi insanlardaki merhamet duygusunun da Allah'ın insanlığa lutfu olduğu belirtilir (meselâ bk. Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, I, 166-171; *Levâmi'u'l-beyyinât*, s. 119). Gazzâlî bir kimseye gerçek anlamda merhametli denilebilmesi, dolayısıyla acıma duygusunun ahlâkî bir değer taşıması için onun acıdığı kişinin ihtiyacını gücü ölçüsünde karşılaması, bunu da hür iradesiyle yapması gerektiğini belirtir (*el-Maḥşadü'l-esnâ*, s. 38). Hemen bütün tariflerinde acıma, yufka yüreklilik (rikkatü'l-kalb), ilgi ve şefkat (teattuf, in'itâf), elem duyma (teellüm) gibi kavramlarla psikolojik yönüne vurgu yapılan merhamet insanlar arasındaki duygu birliğinin, dayanışma ve paylaşma-

nın başta gelen âmillerinden sayılmaktadır. Evlât sevgisi, ana babaya saygı ve itaat, sila-i rahim, yaşlılara, yoksullara, hastalara, sakatlara, yetimlere, kimsesizlere yardım etme gibi erdemlerin merhamet duygusunun yansımaları olduğu kabul edilmektedir.

Kaynaklarda rahmet / merhamet kavramına insanlara nisbet edildiğinde duygusal bir anlam yüklenirken Allah'a nisbet edildiğinde O'nun fiilî sıfatı olarak kabul edilmesi, dolayısıyla Allah hakkında duygusal mânada değil O'nun yarattıklarına in'am ve ihsanı, af ve mağfireti olarak anlaşılması gerektiğine dikkat çekilmekte, buna gerekçe olarak da duyguların değişkenliği ve bu yönüyle beşerî birer kusur sayılması gösterilmektedir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "rḥm" md.; Tehânevî, I, 588; Gazzâlî, s. 38-39). Esasen şefkat ve merhamet gibi duygular Allah'ın insanların içine koyduğu birer iyilik aracı olup asıl amaç muhtaç ve çaresizlere yardım edip sıkıntılarını gidermektir. Bu açıdan bakıldığında bir kimseye acıyan kişi, eğer bu acımanın verdiği elemden kendisini kurtarmak ve rahatlamak için ona yardım ederse merhamette kemale ulaşmış sayılmaz; çünkü merhamette kemal, kişinin kendisini değil muhtaç ve çaresiz olanı rahata kavuşturmayı amaçlamasıdır (Gazzâlî, s. 39; Fahrreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât*, s. 119).

Kur'an-ı Kerim'de merhamet kelimesi bir âyette geçerken (el-Beled 90/17) rahmet 114 defa tekrar edilmiştir. Ayrıca 260 kadar âyette Allah'ın rahmân ve rahîm isimleriyle aynı kökten olan çeşitli fiil ve isimler yer almakta, bu âyetlerin büyük kısmında Cenâb-ı Hakk'ın müminlere, genel olarak insanlara ve diğer varlıklara yönelik lutuf ve ihsanlarından söz edilmektedir (bk. RAHMET). Bazı âyetlerde merhamet kavramı insanlar arasındaki acıma duygusunu ve bu duygudan kaynaklanan iyiliği ifade etmektedir. Meselâ Hz. Peygamber'in müminlere karşı çok şefkatli ve merhametli olduğu (et-Tevbe 9/128), yine Resûlullah'ın ve müminlerin birbirlerine karşı merhametli, inkârcılara karşı sert ve tavizsiz oldukları (el-Feth 48/29), Allah'ın karı-koca arasına sevgi ve merhamet koyduğu (el-Hadîd 57/27) bildirilmekte, evlâtlara yaşlı ana babalarının üzerine merhamet kanatlarını germeleri emredilmektedir (el-İsrâ 17/24). Hadislerde de rahmet ve merhamet hem Allah'ın kullarına lutuf ve ihsanı hem de insanların birbirlerine ve diğer canlılara

karşı şefkat, ilgi ve yardımları için kullanılmaktadır. Ayrıca gerek Kur'an'da gerekse hadislerde başka ifadelerle de insanlar birbirlerine ve diğer canlılara şefkat ve merhamet göstermeye teşvik edilmiştir. Özellikle Mekke döneminin ilk yıllarında zenginlik, asalet gibi maddî ve dünyevî imkânların en yüksek değer ölçüsü olarak kabul edildiği, âciz ve kimsesizlere karşı ilgisizlik ve acımasızlığın hüküm sürdüğü bir ortamda inen âyet ve sûrelerde ağırlıklı olarak Allah'ın birliği, kudreti ve lutfkârlılığı ile âhiret konularının yanında nesep, servet ve sosyal statü farkı gözetmeden herkese karşı sevgi ve merhamet duygularıyla yaklaşmayı, bilhassa yoksulları ve kimsesizleri koruyup gözetmeyi, nihayet toplumda bir merhamet ve sevgi ahlâkı geliştirmeyi hedefleyen hükümler geniş yer tutar. Bu dönemde nâzil olan Beled sûresinde (90/5-17) Mekke'nin mağrur ve kibirli aristokratları eleştirilirken sahip oldukları şeylerin birer ilâhî lutuf olduğuna işaret edildikten sonra gerçek insanlık değerini kazandıran iyiliklerin bazı örnekleri insanları esaret zincirinden kurtarmak (krş. Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XXXI, 184-185; Elmalılı, VIII, 5842-5843), yetimi ve yoksulu doyurmak, iman edip birbirine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerden olmak şeklinde sıralanmıştır. Pek çok âyette kimsesiz ve çaresizler karşısında ilgisiz kalanlar, acımasız davrananlar (meselâ bk. el-Fecr 89/17-26; el-Leyl 92/7-11; el-Mâun 107/1-7), haksız yollarla yetimlerin mallarını yiyenler (en-Nisâ 4/10), kız çocuklarından utanç duyanlar (en-Nahl 16/58-59) ve onları acımasızca öldürenler (et-Tekvîr 81/8-9), "Allah'ın doyurmadığını biz mi doyuracağız?" diyenler (Yâsîn 36/47) ağır şekilde eleştirilmiştir. Müminler için bir ahlâk örneği olarak gösterilen Hz. Peygamber'e özellikle çevresindeki yoksul ve kimsesizlere merhametli davranması, onları incitmekten sakınması, sıkıntılarını giderme imkânı bulamadığı durumlarda bile güzel sözle gönüllerini alması öğütlenmiş, aksine davranması halinde zalimlerden olacağı uyarısında bulunulmuştur (el-En'âm 6/52; el-İsrâ 17/28; el-Kehf 18/28; Abese 80/1-4). Resûl-i Ekrem'in müminlere karşı engin merhametini ve düşkünlüğünü özetleyen ifadeler (et-Tevbe 9/128) aynı zamanda müslümanlar için de bir ahlâk modeli ortaya koymaktadır. Resûlullah'ın insanlara karşı yumuşak davranması "Allah'tan bir rahmet" olarak değerlendirilmekte (Âl-i İmrân 3/159), gerek bollukta gerekse darlık